

Қадыл Т.

Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

E-mail: taldaobekashimhan@gmail.com

ҚАЗАҚ РОМАНДАРЫНДАҒЫ ШЫҒЫСТЫҚ МОТИВТЕР: СҮЙІСПЕНШІЛІК САРЫННЫҢ ТАРИХИ-КӨРКЕМ ШЫНДЫҚТЫ АШУДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа. Бұл зерттеу мақалада Шығыстық мотивтердің, оның ішінде махаббат тақырыбына арналған аңыздық сюжеттердің қазақ тарихи романдарында қалай көрініс тапқандығы зерттеліп-зерделенеді. Зерттеудің мақсаты – тарихи романдарда жасампазықпен түрліне қолданылған аңыз сюжеттерге талдау жасалына отырып, оның көркем шындықты ашудағы қызметі зерттеледі. Осы мақсатты орындау үшін Софы Сматаевтің «Елім-ай» атты роман-трилогиясы, С.Жүнісовтың «Ақан сері», Ә.Кекілбаевтің «Аңыздың ақыры» романдарындағы сүйіспеншілік тақырбын суреттеуде қолданылған Шығыстық сарындар жан-жақты терең талданады. Әрі Низамидың «Хұсырау-Шырын» дастанындағы Шырын бейнесі мен Софы Сматаев романындағы кейіпкер Гүлдарайым образымен салыстырылады. Шығыс әдебиеті арқылы енген мотивтер мен аңыздардың көрініс табуын талдап көрсету мақсатында зерттеу нысаны етіп алынған үш романдағы махаббат тақырыбын суреттеудегі үш жазушінің қолданғын өзгеше тәсілдері мен шеберліктері де қарастырылады. Тақырыптың теориялық негізін бекемдей түсіу үшін мақалаға тікелей қатысты болған шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми тұжырымдары басшылыққа алынды. Сондай-ақ зерттеу кезінде қазақ жазушыларының шығыс әдебиетінен қабылдағын ықпалын, сарындастығын салыстыра талдау, жинақтау, саралау секілді ғылыми зерттеу әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижесінің жаңалығы ретінде шығыс әдебиетіндегі махаббат тақырыбына байланысты аңыздық сюжеттердің қазақ романдарында жазушының идеялық мақсатына орайластырыла түрлене қолданылуы зерттеледі. Нақтылап айтқанда мақалада шығыстық мотивтер мен көшпелі сюжеттердің қазақ фольклорлына, одан қайта жазба әдебиетке ауысу процесі барысындағы өзгерістер де талданып көрсетіледі. Қазақ жазушылары белгілі бір шығыстық сюжеттерді қазақ тұрмысына, салт-дәстүріне, ұлттық болмысына жақындастыра қолданып тың жаңалықтар енгізді. Осы мәселелер бұл еңбекте нақты фактілермен анық дәлелденіп ғылыми тұжырымдар ұсынылды.

Кілт сөздер: Қазақ романы, шығыстық мотивтер, аңыздар, көшпелі сюжеттер, сүйіспеншілік сарындар, көркем шындық, қызметі.

Алғыс: Мақала №BR 20281006 жобасы қаржысынан орындалды

Кіріспе

Шығыс әдебиеті ұзақ ғасырлар бойы орта Азия халықтарының әдебиеті мен мәдениетіне зор ықпал етіп нәр беріп келді. Шығыс әдебиетінің әсері түркі халықтарының ортақ әдбиеті кезінен, Әсіресе қазақ әдебиеті тарихының орта ғасырдағы әдеби ескерткіштерінен анық көрініс табады. Орта ғасырлық түркі шығармалары діни, философиялық, нәзіралық, дидактикалық яғни афористік бағытта боғанымен, көркем шығармалардың дені түгелдей Шығыстық сарындарда жазылып келді. Шығыстық мотивтер көркем шығармалардың мазмұны мен формасында ғана емес, жанрлық жақтан да жаңалықтар әкелді. Бұл жайында ұлы Мұхтар Әуезов «Шығыс әдебиетінен қазақ ақын, жазушыларының жанрлық, тақырыптық жағынан көп үйренгенін айта келіп: «Шығыстың классикалық әдебиетімен байланысып, ескі кітаби сюжеттерге жазған Ораз молла, Мұса молла, Майлықожа, Мәделі, Шәді төре, Жүсіпбек

қожа, Мақыш Қалтаев, Қашафиддин, Әріп және басқа ақындар болған. XX ғасыр басында олардан қалған мұра – 120 поэма еді», – деп жазған болатын (Ауезов, 1946:241). Бұдан шығыс әдебиетінің ғасырлар бойы қазақ әдебиетіне нәр беріп келген бұлақтардың бірі екенін білеміз.

XIX ғасырдан бастап қазақ даласында Шығыс әдебиетінен келген ғашықтық, батырлық сияқты эпикалық үлгідегі көптеген аңыз әңгімелер, ертегі жыр-дастандар қисса деген атпен кең тарады. Қисса-дастандар фольклорлық әдебиетті ғана емес, жазба әдебиетті де мазмұн, түр жағынан байыта түсті. Бұл сипаттар кейінгі көкем прозада – кең құлашты романдарда шығыстың классикалық әдебиетінің неше алуан түрлері қазақ ауыз әдебиетіндегі аңыз дастан, хикаялармен аралас қолданылып келді. Бұл туралы А.Қыраубаева «Қазақ әдебиетінің шығыстық қисса-дастандардың түптөркіні мен қалыптасуы» атты зерттеу еңбегінде: «Шығыс мұралаы қазақ даласына әр түрлі жолмен келіп жетті. Біріншіден, олар халықтардың күнделікті қарым-қатынастары арқылы ауызша түрде жетті. Екіншіден, бұлар қолжазба күйінде таралды. Бірақ шығыс сюжеттері қазақ халық ауыз әдебиеті шығармашылығы арнасында жырланады. Сондықтан қазақ эпикалық дәстүрі бұған өз әсерін тигізбей қойған жоқ», – деп жазады (Қыраубаева, 1997:271). Демек қазіргі қазақ романдарында жиі кездесетін шығыстық сарынның ізімен келетін аңыздық мотивтер, батырлық пен ғашықтық сипаттар шығыс әдебиетінен ауысқан көшпелі сюжеттер екендігі анық.

Көркем шығармаға үнемі мақсатты түрде енгізіліп отыратын бұл шығыстық мотивтер әсіресе тарихи тақырыпта жазылған туындылардың тарихи-көркем шындығын ашып көрсетудегі атқаратын ролы зор. Ер-әйел арасындағы құштарлыққа толы сезім күйі, махаббат оты тіршілік бар жерде сөнбек емес. Мейлі сұрапыл соғыс болсада адам жанына шуақ құйып, үміт отын маздатқан асқақ махаббат жалғаса бермек. Тарихи тақырыпта жазылған шығармаларда тұрмыстық жарқын жайларды қағыс қалтырып, ылғы қатқыл да күрделі оқиғаларды, соғыс суреттерін баяндай беру шынайылықтан ғана емес, тартымдылықтан да қол үздіреді. Кең тынысты тарихи романдарда махаббат оқиғаларына лайықты орын берілуі де сондықтан. Қазақ тарихи романдарының қай-қайсында да махаббат тақырыбына белгілі деңгейде орын берілген. Махаббатты жырлау – адамның жандүниесінің көркемдігін, дарқан болмысын көрсетуге саяды. Өйткені бұл – мәңгі жырлана беретін, және барлық жанрларда өмірдің бөлінбес өзегіндей болып бірге өрілетін тақырып. Мәселен, М.Әуезовтың «Абай жолы», С.Мұқановтың «Мөлдір махаббат», «Ботакөз», Ғ.Мүсірепов «Ұлпан», Т.Ақтановтың «Шырағың сөнбесін», «Боран», І.Есенберлиннің «Ғашықтар», С.Жүнісовтың «Ақан сері», Ә.Кекілбаевтің «Аңыздың ақыры», Софы Сматаевтың «Елім-ай» қатарлы көптеген тарихи романдардың бәрінде де көрініс тапқан. Біз бұл зерттеу мақаламызда қазақ тарихи романдарындағы сүйспеншілік-махаббат тақырыбының көркемдік ролын Шығыс әдебиетінің әйдік үлгілерінің бірі саналатын «Хұсырау-Шырын» дастанындағы ғашықтық сарындармен салыстара талданады.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Мақалада Софы Сматаевтің «Елім-ай», С.Жүнісовтың «Ақан сері», Ә.Кекілбаевтің «Аңыздың ақыры» романдар мен Низамидың «Хұсырау-Шырын» дастаны зерттеудің негізгі материалы ретінде пайдаланылды. Әрі тақырыпқа тікелей қатысы болған ел іші-сыртындағы түрлі зерттеу еңбектерге сүйендік. Айталық, Шетелдік ғалымдардан Нэн Фань, Ло Гэньзы, ал отандық сыншы, теорик ғалымдардан М.Әуезов, А.Қыраубаева, Р.Бердібаев, Т.Сыдықов, Т.Рахымжанов қатарлылардың ғылыми тұжырымдары басшылыққа алынды.

Зерттеудің әдіснамасы ретінде қазақ тарихи романдарындағы Шығыстақ срындардың белгілері айқын көрініс тапқан шығармалардан үш роман талданды. Әрі талдау барысында Шығыс әдебиетіндегі мотивтер мен аңыздарды қарастырған түрлі ғылыми еңбектерді топтай отырып, олардың ең бастылары пайдаланылды. Сонымен қатар Шығыс әдебиетінің әйдік үлгілерінің бірі «Хұсырау-Шырын» («Фархад-Шырын» деп те аталады) дастанындағы Шырын бйнесі мен Софы Сматаев романындағы кейіпкер Гүлдарайым образы салыстырыла талданды.

Әрі зерттеу жұмысының теориялық негізін күшейте түсу мақсатында тақырыпқа тікелей қатысты шетелде жарық көрген еңбектердегі ғылыми талдауларға да қортындылау, жинақтау, жүйелеу, талдау жасалды. Нақтылап айтқанда С.Жүнісов романындағы Ақтоқты образы тарихи шығармадағы әлуемттік сарынды ашудағы қызметіне, ал Ә.Кекілбаев романындағы кіші ханым тұлғасы ғашықтық сарынның символдық тәсілмен берілуін Шығыс әдебиетіндегі махаббат мотивтермен салыстырыла талдауға басымдық береді.

Талқылау

Ежелгі Шығыс әдебиетінің мазмұнында көрініс тапқан ғашықтық-батырлық мотивтер, көшпелі сюжеттер, идеялар, композициялық түзілім құру тәсілдері өзінен кейінгі әдебиетке үлгі болғаны әр қырынан үздіксіз зерттеліп келеді. Мәселен, қазақтың ежелгі батырлық, ғашықтық жарлардан, кітаби ақындар жағынан шығарылған қиса-дастандардан, кейінгі қазақ романдарынан Шығыстық көркемдік үлгілерінің көптеп кездесетіні жиі айтылып келеді. Ежелгі Шығыс әдебиеті туралы, оның ықпалы жайында қаншаласаң зерттеулер жарық көрді. Өзгесін былай қойғанда қазақ романдарындағы шығыстық сарындар жайында қорғалған диссертациялар да аз емес. Мысалы, С.Тапанова «Қазақ романдарындағы ғашықтық сарын», Б.Қайырғалиева «Шығыстық қисса - дастандардың табиғаты», М.Бөлекбаева «Абайдың Ескендір поэмасындағы шығыстық сарын мен реалистік сипат» т. б. көптеген еңбектер жазылды. Қазақ романдарындағы шығыстық сарындар да осы қатарда қарастырылып келеді.

Тарихи романдар да бүкілдей белгілі бір дәуірдің тарихи оқиғалары мен тарихи адамдар бейнесін ғана суреттей бермейді. Сол кезеңнің қоғамдық шындықтарына сәйкес халықтың тұрмыс-тіршілігі, салт-санасы, ғұрып-әдеті, рухани жетістіктері яғни мәдениеті мен өнері де қоса өріледі. Бейне роман жазудың шебері Балзак айтқандай: «Роман – оқиғалы, әдет-ғұрыпты суреттейтін трагедия немесе комедия» (Нэн Фэнь, 2008:146). «Роман – қайшылыққа толы тіршілік ақиқатын халықтың ой-танымы, рухани әлеміне сәйкес көркемдік жүйе арқылы жеткізуші» (Ло Гэньзы, 2003:52). Қазақ жазушылары ел тарихының аса маңызды тұстарын кең тыныста көркем тілмен суреттеп жеткізді. Үлкен мақсатпен жазылған тарихи шығармалардың барлығында жазушы тек қана халық таиыын, салыт дәстүрі мен шежіресін немесе соғыс суреттерін суреттеумен шектелсе туындының көркемдік сапасына нұқсан тиер еді. Сондықтан кең тынысты роман жанрында ел тағдыры мен тарихына қатысты болған күрделі тарихи тақырыптарды көтерумен бірге өмірлік құбылыстарды, тіршіліктің сан түрлі оқиғаларын да қоса көрсетіп отырады. Бұл туралы Рақыманқұл Бқрдібаев «Қазақ тарихи романы» атты монографиясында қазақ тарихи романдарында тарихи мәселелерді көртерумен бірге тұрмыстық оқиғаларды жазудың туындының көркемдігіне тигізетін ролы жөнінде айта келіп былай дейді: «Жазушылар тарихи тақырыптарға тек әлеуметтік факторлар іздеп қоймай, мәдени, адамгершілік, психологиялық факторларды табуға да көңіл бөліп келеді» (Бердібаев, 1997:235).

Қазақ әдебиетіне ғасырлар бойы нәр беріп келген рухани бұлақтардың бірі – Шығыс әдебиеті. Қиса-дастандар ғана емес, кейінгі эпикалық романдарда көркемдік нәрі болып келер маңызды оқиға ретінде махаббат тақырбы көбірек арқау етіледі. С.Жүнісовтың Ақан Қорамсаұлының өміріне арналған «Ақан сері» романында атақты әншінің махаббат хикаялары Шығыс әдбегіндегі кейіпкерлердей аңыздық бояумен құлпыра суреттеледі. Туындыгер бас кейіпкер Ақан өміріне телінетін ел ішінде тарп түрген барлық оқиғаларды сол қалпын құрғатпай суреттемейді. Романның жанрлық компоненттерін ескере отырып, жинаған материалдарға талдау жасап, жинақтап пайдалануды көздейді. Сондай-ақ жазушы Ақан сері өміріне тікелей қатысы болған негізгі және өткінші шындықтарды саралап көз жеткізе отырып тарихи-көркем шындыққа айналдырады. Әсіресе ел аузында Ақан сері мен Ақтоқты жайында көп айтылып аңызға айналып кеткен оқиғалар Шығыстық қисалардың көшпелі сюжеттерін елестетеді. Ақан ғашық болған жары Ақтоқтыға қол жеткізу жолында көп кедергілерді жеңуге әрекет қылады. Әлдеқашан атастырып қойған қызды бұған жолығуға тиым салады. Оған да

қарамаған Ақан қыз ауылын ұзық торып жүріп ақыры алып қашады, бірақ қауғыншылар тарабынан қолға түсіп мақсатына жете алмайды. Бұл туралы «Ақан, Ақтоқты, Жалмұқан хикаясының шындығы» атты мақалада тарихи деректермен сол кездегі оқиғаға байланысты фактілер көрсетіп мынадай пікір білдіреді: «Ақан сері Ақтоқтыны алып қашқанда Жалмұқан бастаған қуғыншылар қауып жетеді. Ақан қашып құтылмайтындықтарын білген соң, Ақтоқтыны аттан лақтырып жібергендігін, әрі оның жараланғандығын» жазады (Муцанов, 2022:10). Келесі бір деректе: «Ақан мен Ақтоқты Есіл өзеннің алдында жатқан кәдімгі сарымиға келіп тіреледі. Осы кезде қуғыншылар да жетеді. Ақан сері аттан секіріп түсіп «маған бұйырмаған Ақтоқты, Жалмұқан саған да жоқ», – деп Ақтоқтының қабағының үстін қанжармен орып түсіреді. Қызыл қаны аспанға шапшыған Ақтоқты талып құлайды. Бар адам жапа-тармағай соған ұмтылғанда, Ақан атына мініп кетіп отырады» (Тапанова, 2007:280). Бұл оқиғаның тарихи шындығына біртабан жақын келетін дәйекті Ақанның: «Басыңды сарымида кесіп тастап, құныңмен дауласам ед өлгенімше» (Қорамсаұлы, 2013:186), – деген сөздері дәлелдейді.

Ақан мен Ақтоқты арасындағы махаббат оқиғасы Шығыс әдебиетіндегі ғашықтық қиса-дастандарындағыдай қызықты, күрделі тартыстарға құрылып баяндалады. Шығыстық мотивтер қазақ әдебиетінде фольклорлық сипаттармен, ситуациялармен тоғыстырылып, сюжеттің тартымдылығын күшейттеді. Мұны оқиғаға қатысып отырған кейіпкерлердің мінез-құлқынан, жалпы қоғамдық ортасынан немесе шыққан тегінен, сюжеттің құрылымы мен оқиғалық тартыстан, т.б. белгілерден байқауға болады. Айталық Шығыс әдебиетіндегі ғашықтық жырларда бас кейіпкер қарама-қайшылықты сомдалады. Міндетті тұрды қыз бен жігіттің біреуі хан тұқымынан немесе ақсүйек аулетінен шығады да, енді біреуі солардың айналасындағы қызметші құлдардан шығады. Мұнда кедей тап өкілі болған жақ оқыған, көп білім алған өнерлі де көрікті жан болып келеді. Немесе жігіт атын аңызға айналған сұлуға сыртай ғашық болдаы. Түсінде көреді. Екі жас табысу жолында қатты қиналады, зорекер күштер жағынан кедергіге, қастандыққа ұшырайды. Ал қазақ романдарында кездесетін мотивтерде осымен сарындас келеді. Қыз бай мен би-шонжар табынан да, жігіт әлсіз кедей, жоқ-жітік қарапайым топтан шығады. С.Жүнісовтың «Ақан сері» романындағы бас герой Ақан кедей таптан, ғашық болған қызы Ақтоқты бай азулы рудан. Қазақ романдары мен Шығыс әдебиетіндегі кейіпкерлердің тұлғалану жағынан, сюжет өрбіту барысында міне осындай ұқсастықтар бар. Әр екеуінде де махаббат тақырыбы экзальтациялық мәнге ие болып келген.

Ақанның Ақтоқтынымен алғашқы кездесуін жазушы С.Жүнісов романында былай суреттейді: «Бір кезде жұрттың соңын ала Ақтоқтының маңдайы жарқ етті. Өзі де айтса айтқандай-ақ екен. Тоқсан түрлі шөптің ішіндегі раушандай жайнап, көздің жсауын алғандай. Тостағандай қарақат көзі танадай жарқырап, бір-ақ уыс беліне қиылған жағасыз қамзол қыналып, аппақ ұзын мойынды, жасы он жетілерге келген қыз маңайындағы құрбыларынан ерекше көрінеді. Жүріс-тұрысында еркіндік бар, өз жұртының алдында бір келісті еркелігі бар, бойындағы мінсіз көркіне әдептілігі сай келіп, еріксіз Ақанды елең еткізген» (Жүнісов, 1981:264).

«Ақан сері» романында жазушы Ақтоқтыны мінсіз ару, теңдесіз сұлу етіп сипаттайды. Шығарманың өн бойында Ақтоқтыға деген жақындық, жанашырлық аяныш сезім туады. Шығармада тартыс күшейген сайын кейіпкер басындағы оқиғаның ауқымын ұлғайта түседі. Былайша айтқанда «Тартыс – шығарма үшін аса маңызды тәсіл ретінде қолданылғанда ғана характер дараланады. Характерлер арқылы көркем идея жеткізіледі» (Сыдықов, 1988:164). Жазушыны мұндай шешім жасауға қарай жетелейтін кейіпкерлер тағдыры яғни қайғылы жағдайға апаратын оқиғалар еді. Сүйіп табысқан жүректер өз мақсаттарына жете алған жоқ. Оларды мұраттарына жеткізбеген бай шонжар Жалмұқан бастаған күшті топ. Кешегі Ақанның әнін жаттап, өнеріне тамсанған Сүтемген ауылының жігіттері енді Ақанды сүйгенінен айрып, Ақтоқтыны еңіретіп әкетіп барады. Осы көрініс романда Ақтоқтыны аузынан беріледі: «Ақан

аға, хақ тағала сіз екеуімізді қосылуға жазбаған екен. Мен үшін жүдеп мынадай ессіздердің алдында қор болмаңыз. Ақтоқтылар көп, Ақан сері біреу ғана Қарауылда. Мен сізге татымайтын сол көп Ақтоқтылардан аса алмаған бір бейбақ екенмін. Сізбен бірге өлу қолымнан келмеді. Бұғалыққа мойынсұнар көп жасық қыздардың бірі ғанамын. Өмір бойы енді сіздің адал жүрегіңіздің, махаббат періштесінің қарғысы атсын мені. Мен енді сізбен еркін серуен құрар азат Ақтоқты емеспін, көгендегі басыбайлы қара тоқтымын, – деп соңғы сөзін әрең құрап жылап жіберген Ақтоқты Ақанның мойнына асылып, көкірегіне соңғы жасын төгіп-төгіп жібереді» (Жүнісов, 1981:282).

Жазушы махаббатты жырлай отырып сол замандағы қоғамдық теңсіздікті сынайды. Олардың қылмыстарын ашып көрсетеді. Мұндағы ғашықтық сарын шығарманың көркемдік бояуын қалыңдатып, тынысын кеңейтеді. Тарихи романдағы көркем идеяны әрлендіріп жеткізудің қырлары көп. Мәселен, Кейде тұтас оқиғалар психологиялық талдаумен берілсе, кейде ұлттық мінездер көбіек сіңірілу қадағаланады. Онда сол халықтың салыт-дәстүрлері, өнері арқылы беріледі. Софы Сматаевтың «Елім-ай» атты трилогиясында махаббат тақырыбына, екі жас арасындағы сүйіспеншіліктің ұласуына күй өнері дәнекер болады. «Елім-ай» романының ұлттық бояуы қанық. Әйгілі «Елім-ай» әнінің шығарманың тұтас өзегіне алтын зердей тартылып отыруы, әрі ән мен күй арқылы кейіпкерлердің мінездемесін, рухани дүниесін жан-жақтылы ашуда міне осындай ұлттық бояуды көрнектілендіретін шеберлік жатыр. Жазушы Софы Сматаев ән-күй арқылы кейіпкерлердің өмірін суреттеуде көбінесе лирикалық сазды әуенге, күй тіліндей шешендікке бой ұрады. Романда Жомарт батырдың күйші ұлы Тыншбайдың Қуат батырдың қарындасы Гүлдарайымға, ал даулескер күйші Садырбектің Кұнайым сұлуға іштегі жалын атқан ынтық махаббат сезімін күй тілімен жеткізеді. Бұл жерде күй – кейіпкердің психологиялық болмысын жайып салатын ұтықты көркемдік тәсіл атқарған. Жазушы романда жау алқымдаған қиын күндерде көңілі пәс тартқан халық көңілін күймен көтерген Садырбек күйшінің образын жақсы көрсетеді. Күйші Тыншбай «Саймақтың сары өзені», «Қос қыздың жылағаны», «Өттең» атты көптеген күйлерімен қам көңілді жұртты серпілтіп, рухани қуат бағыштайды. Халыққа жігер беріп, берекеге шақырып, күрескерлік санасын оятады. Қазақ әдебиетінде халық әндерінің немесе атақты сал-серілердің әндері арқау болған тарихи романдар аз кездеспейді. Мәселен, Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешулер» романындағы «Әуілдек» әнінің арқауына негіз болған оқиға – сүймеген адамына зорлап ұзатылған қыздың мұңға толы тағдыры. Ол азаттық аңсап, «Әуілдек» көлін жағалап сан мәрте қашқанымен, бұғауды үзе алмай, тағдыры трагедиямен аяқтайды. Ұлттық бояуды көрнектілендіріп, ұлттық кейіпкерлердің болмысын, халық танымын өнер арқылы жеткізетін мұндай тәсілдер яғни бақытсыз махаббат, сүйгеніне қосыла алмай зарлы күй кешкен жандардың тағдырын жыр еткен сюжеттер Шығыс әдебиетінде көп ұшырайды. Әрине қазақ әдебиетіне ол сюжеттер ұлттық дәстүрге лайықталып өзгеріп, түр тауып келеді. Мазмұны ұқсас болмағанымен срыт қалыбы, көркемдік тәсілі сол арнада дамып отырады.

«Елім-ай» романындағы кейіпкер Гүлдарайымның адал махаббаты жолында күресуі, әрі оның зорлықшал қара күштер жағынан қастандыққа ұшарап өз сүйгенінен айырлуы, трагедияға тап болуы – Шығыс әдебиетінде нәзиралық жолмен көп жырланған атақты дастан «Хұсырау-Шырындағы» Шырын бейнесінен, махаббат оқиғасынан белгілі жақтан ұқсастықтар табуға болады. Гүлдарайым төрт түлігі өріске симаған лықсыған байдың бұлғақтап өсіп келе жатқан қызы еді. Кеудесіне нан піскен небір байдың мызасына қарамай жүргенде саусағынан күй төгілген өнерлі, адал да аңғарлы азаматпен көңіл қосады. Онда да оның өнеріне – күй құдыретіне байланады. Қыз өз жүрегінің аңсауын, жан арманын қарапайым күйші жігіттен тапқанымен, сол кездегі қазақ қоғамындағы әйел басына теңдік берілмейтін рақымсыз құрсаудың құрбаны болып зар құшып қала береді. Қыз әкесі Гүлдарайымды бір шонжардың ұлына еркінен тыс зорлықпен ұзатып жібереді. Өмірі құсамен өтіп келе жатқан Гүлдарайымның ауылына жорықта жүрген Қазыбек бидің қасына ерген адамы Тыншбайдың күйін тыңдап ескі жүрек жарасын емдеп, көңіл сырын ашады. Бұл көрініс романда былай

суреттеледі: «...осыдан бір жыл бұрын он бесте он бес нөкер қызы бар бұлғақтаған байдың қызы едім. Гүлдарайым дегенде бөрік кигеннің аузының суы құрып, өлең арнамаған ақын мен жырау қалмаған. Соның бір де біріне көзқиығын салмаған Гүлдарайым бике едім. Ойламаған жерден опырылып түстім. Менің еркімді билеген домбыра болды. Сонау он саусақ өн бойымды құдыреттей шырмап, екі ішектен менің бар-бар қызығымды, бар-бар мұңымды, бар-бар арманымды саумалай тартып, шұрқыратып шығаратындай сезілуші еді. Кеудемді дүбірлеткен күй ырғағы құлағымнан бір үзілмей, ақыры жаңағы сен айтқан ант пен сертті күйшіге бергізді. Атағына қызыққам жоқ, байлығына еліккем жоқ, өнеріне сүйіндім.» (Сматаев, 2009:194).

Жазушы Софы Сматаев кейіпкер Гүлдарайым басындағы мұңлы халды романтикалық асқақ пафоспен жеткізген. Күй – оларды ойлы, сезімды, шабытты күйге жеткізеді. Романда қыз бен жігітті табыстыратын дәнекер – күй болған. Дәл осы тәсіл ер мен әйел ортасындағы махаббатты жырлау кезінде ортақ көркемдік құрал ретінде қолданылған. Қазақ өнеріне, домбыраның шанағынан төгілген күйге құмар болып табысу, сол арқылы ішкі көңыл толқынын, сезім сырларын жеткізу тек Тынышбай мен Гүлдарайым арасында ғана емес, Қуат пен Зіліха, Садырбек пен Кұнайым арасындағы махаббаттың тұтануына да қазақтың күй өнері себеп еді. Жазушының бұл ұтықты амалға иек артуындағы мақсаты – бір жағынан кейіпкер образын жағымды жағынан көрсету болса, екінші жағынан ұлттық өнердің құдыретін көрсету, соны дәріптеу болатын. Көркем шығармада кейіпкер характерін ашуда жазушы үнемі өзі суреттеп, баяндап отырған оқиғаның даму желісімен кетпей, идеялық мақсатқа орай шығармадағы деталдарды өз дәуірінен, өзіне ең қанық тіршілік ортасынан алып, өз халқының түсінігі мен салт-дәстүріне сай жазады.

Біз қарастырып отырған Софы Сматаевтың «Елім-ай» романынан махаббатты жыр еткен Шығыстық классик дастандарындағы кейіпкерлерді елестетеміз. Мәселен, Низамидың «Хұсырау-Шырын» дастанындағы адал махаббаттың тәңіріндей Шырын бейнесі. Таза сезім, пақ махаббат жолында ештеңеден де тайынбайтын Фархад тұлғасы адамды ғажап әсерге тоғытады. Мұнда автор Шырынды пәк сезімді, махаббатты ардақтай білетін ақылды, мейірбан, әр іске сабырмен қарайтын төзімді де табанды жан ретінде көрсетеді. Ол өз елінің ісін ғана емес, алыстағы Хұсырау елінің де халіне күйініш білдіріп, ақыл көмек етіп отырады. Фархад табансыздық істеп, Маряммен, Шекермен үйленіп кеткенде де оған кешіріммен қарайды. Қиын жағдайларда жол нұсқар ақылшысы, жанашыр жақыны ретінде қасынан табылып отырады. Ең соңында өз сезіміне, махаббатына деген кіршіксіз адалдығын сақтап қалады. Сөйтіп автор Шырынның өшпес ұлы тұлғасын сомдап шығады. Ал оның жігіті Хұсырау дастанда екі түрлі бейнеде ортаға шығады. Бірі, ел-жұртына қамқор, кісілікті жан ретінде көрілсе; енді бірі махаббатқа тұрлаусыз, табансыз болып танылады. Дастанда ол жеңген, табысқа жеткен ер есепті. Шындығында, оның жеңісі жеңіліспен барабар еді. Өйткені тұрақсыздығынан арман еткен махаббатына да қолы жетпейді. Онымен де қоймай, опасыз ұлдарының қолынан мерт болады. Әрине бұл қоғамның шірік, жиркенішті бір көрінісі. Алғашында Шырынның қызметкері ретінде ортаға шыққан Фархад бейнесі тіпті де әсерлі. Ол қайсар, ақкөңіл, махаббат жолында бәрінен де тайсалмайды. «Шырын үшін аспанмен тілдескен асқар тауды да қақ жарып жол салады. Ең соңында қастандықпен қазаға ұшырайды. Оның мұнысы жеңіліс емес, жеке басының трагедиясы болатын» (Фархад-Шырын, 2003:163). Ол өзінің махаббаты жолында бәрін арнады, адал сезімін ардақтай білді. Бұл оның жеңісі еді. Жазушы Шырын бейнесі арқылы махаббатты, пәк сезімді, адамға тән алуан мінез, қасиеттерді жырлай отырып қоғамдық ірі мәселелерді де қоса астармен әдіптеп кетеді.

Махаббат тақырыбын символдық, философиялық мәнге көтере жырлаған тарихи романдардың қатарында Ә.Кекілбаевтың «Аңыздың ақыры» романын атауға болады. Бұл роман Әбіш Кекілбаевтың «бұрыннан жазғандарынан сыры да, сипаты да мүлде бөлек, жазушының шығармашылық тың табысы, өсу, іздену эволюциясының жаңа қыры дерлік, өзіндік концепциясы бар дүние. Жазушы мұнда өзінің ойшылдығы мен парасатты

суреткерлігін көрсеткен десек асыра айтқандық емес» (Рахымжанов, 1997: 162). Романның бастан-ақыр тұтас сюжеті Шығыс елдерінің ежелгі аңыздарының негізінде құрылған. Тарихи дерек пен көркемдік шындық ұштасып шебер реалистік баяндаумен шығарманың поэтикалық әсер-қуатын арттыра түседі. Ел арасында кең тараған фольклорлық аңыз әңгімелерді жасампаздықпен түрлендіре қолданып, философиялық концепциясын барынша айқынырақ жеткізді. Романның басты кейіпкері – Алмас хан қатал әмірші ғана емес, ойы озық парасатты жан болып көрінеді. Ол елін басқаруда өз концепциясына, философиялық ұстанымына сүйенеді. Жазушы романында кейіпкерін аты затына сай тұлға ретінде көрсету үшін оның жандүниесіне барлау жасап, психологиялық талдауға айрықша көңіл аударады. Автор әміршінің ғана емес, оның әйелдерінің мінез-құлқын, сезіну мен түйсінуін, іс-әрекетін суреттеуге көбірек ден қояды.

Кіші ханым әмірші жорыққа кеткенде оған деген асқақ махаббатының куәсі ретіне әлемде теңдесі жоқ керемет мұнара тұрғызады. Ханым мұнараны салу жұмысын Жаппарға міндеттейді. Ол ерекше дарын иесі, сәулетшілік өнері кіші ханымның да көңілін аударып, жүрек түкпіріне өзі де байыбына жете алмас әлде қандай сезім толқынысын ұялатады. Ал сәулетші Жаппар кіші ханымға ғашық болып қалады. Ол өзінің сұлу ханымға деген ішкі құмарлығын, ынтық сезімін мұнара арқылы жеткізуді ойлап мұнараны салудың жаңа жобасын ойлап табады. Кіші ханымға құлаған аңсары оның мұнара туралы танымын мүлдем өзгертті. Оның ойынша мұнара жай ғана сәулетті құрылыс ретінде болмауы, қайта адамдар жүрегіне сол мұнарадай асқақ махаббатты ұялатудың, терең түйсіндірудің құралы болуы керек. Сонымен сәулетші әміршінің жаңа түсірген жас сұлуының өзіне деген ықыласын бұрып, сүйіспеншілігіне ие болуы үшін мұнараны өзгеше үлгіде әшекейлеп сала бастайды. Жылдар өтіп мұнара салынып біткенде алыс жорықтан әмірші де оралады. Ол мұнараның тұлғасынан идеясын аңғарады. Бірақ көңіліне шешілмес түйіншек байланған хан: «мұнара бейнелеген асқақ махаббаттың иесі кім, ол кімге деген ақ сезім» (Кекілбаев, 1989: 146), – деп мазасыз күй кешеді.

Кіші ханымның күйеуінің алдында жалғыз кінәсі бар. Ол болса түсінде бөтен еркекпен бірге болыпты. Және бұл түсін тіс жарып адам пендесіне айтпаған. Алайда ханның қыран ойы оның ішкі сырын қабағынан қалт жібермей оқып қойған. Бұл көріністі Әміршінің мына монологынан байқауға болады: *«Ханымның сол жолғы түсінде құшқан еркегі басқа ешкім де емес, әнеу күнгі монтаны жігіт. Ханым онымен өңінде болмағанымен түсінде табысты. Ендеше сол бір жайнақ көз жігітпен өмірінде болмағанмен, көңілінде әлдеқашан қауышқан»* (Кекілбаев, 1989: 172). Романдағы хан аузынан берілетін бұл монологтан оның жан әлеміндегі бостықты аңғарамыз. Қызғаныш дертіне ұшырап соның қайғысын тартқан адам шын мәнінде әлсіз жан есептеледі.

Зерттеу нәтижелері

Бұл зерттеу нәтижесі бойынша мынадай ғылыми тұжырымдар ұсынуға балады: Қазақ тарихи романдарында көрініс табатын Шығыстық аңыздар мен мотивтер көркем туындының сюжетін дамытып, мазмұнын байытты. Әрі оларды қазақ қаламгерлері романдарында өзінің алға қоған мақсатына орай фольклорлық үлгілермен ұштастра пайдаланды. Шығыстық көшпелі аңыздарды таланытты жазушылар көркемдік сүзігіден қайта өткізіп, кейіпкер характерін ашудың психологиялық құралы дәрежесіне көтерді. Мәселен, Ә.Кекілбаевтың «Аңыздың ақыры» романындағы мұнара туралы аңыз өзге әдебиеттерде немесе Шығыс әдебиетіндегі қиса-дастандарда ескерткіш болып кездеседі. Бірақ ондағы ұқсас сюжет сәулетшінің әміршіінің ханымына ғашық болып, осы себептен алып құрылыстың толық әшекейленбей қалуына байланыстырылып айтылады. Сондай-ақ романдағы кіші ханымның түсінде сәулетшімен кездесуі де фольклорлық әдебиеттегі түс көру мотивінің көркем прозадағы кейіпкер болмысын, жандүниесін ашудың әдісі ретінде мүлдем жаңа түр тауып қолданылуы еді. Қазақ қаламгерлері кең тынысты эпикалық туындыларында кейіпкер тұлғасын

сомдау, әлеуметтік және тұрмыстық мәселелерді тереңдете талдау кезінде көбінесе Шығыс әдебиеті арқылы енген – бір-біріне ғашық болған екі жастың күрделі тағдыр кешуі немесе біреуінің трагедияға тап болуы, алыс сапарлар шегуі, түсінде ғажайып сәтке еніп онысы өңінде шындыққа айналуы секілді мотивтер шығарма оқғасының тартымды болуына, автор идеясының кемелді шығуына зор мүмкіндіктер береді. бұл мәселелер туралы сыншы, зерттеуші ғалымдар әр қырынан құнды еңбектер жазды. Шығыс аңыздарының қазақ романдарындағы көріністері, түлі мотивтер жайында толғақты ойлар ұсынлды. Мысалы, Ж.Омаров «Қыз көрелік» романының Үнді сюжеттерімен үндестігі туралы жазады. Аталған мақалада автор: «Қазақ әдебиетінің тарихында өзіндік орны бар ерекше шығарманың бірі – Тайыр Жомартбаевтың «Қыз көрелік» романы Шығыс аңыздарының сюжеті пайдаланылған бұл туынды жиырмасыншы ғасырдың басында ұлттық әдебиетіміздегі жаңа жанрда жазылғандығымен құнды»,– деп жазады (Омаров, 2022: 34). М.Шоинжанова мен Б.Ш. Батырханов «Үнді және қазақ әдебиетіндегі ұлттық қаһарман кейіпкерінің болмысы» атты мақаласында Үнді халқының ұлы жазушы Рабиндранат Тагордың «Гәуірмаһан» романындағы Гора есімді кейіпкер мен қазақ жазушысы Шерхан Мұртазаның «Қызыл Жебе» романындағы бас кейіпкер Тұрар Рысқұловтың образы салыстырылады. Және Шығыс әдебиеті арқылы ауысқан түрлі көркемдік үндестіктер қарастырылады (Шоинжанова, 2024: 306). Түйіндеп келгенде, классикалық Шығыс әдебиетінің өлмес, өшпес үлгілері қазақ әдебиетінде мол нәр беріп келеді.

Қорытынды

Қазақ әдебиетіне фольклорлық түрлер арқылы ауысқан немесе жасампаздықпан түрлене қолданылған Шығыстық мотивтер мен ертегі-аңыздар туралы зерттелер тақырып, тарқатылар әңгіме көп. Әсілгі тегі бір болса да, жазушының таланытына, алға қойған идеялық мақсатына орай әлденеше форма тауып келетін сюжеттердің кең құлашты романдарға арқау болып келуіне яғни көрініс табуына байланысты мынадай қорытынды тұжырымдар жасауға болады.

Біріншіден, Шығыс әдебиетінен енген көшпелі сюжеттердің тарихы ұзақ болып, алғашында ауызша таралып фольклорлық шығармаларға еніп кең қолданылды. Олар ауыз әдебиеті үлгілеріне сыналанып кіріп, содан бірте-бірте жазба әдебиеті өкілдеріне ықпалын тигізді. Мұны Ораз молла, Шәді, Майлықожа, Жүсіпбек, Мәделі қожа және т.б. Қисашыл (немесе кітаби ақындар) еңбектерінен көруге болады. Сөйтіп Шығыстан келген әсер-әуендер мен сан-салалы сюжеттер қабылдаушы әдебиетті қордаландырып, арнасын кеңейте түсті.

Екіншіден, Шығыстың көркем әдебиетінен қазақ фольклорлына, одан қайта жазба әдебиетке ауысқан мотивтер мен сюжеттердың бұл процесін арнаулы қарастыруға болады. Жазушылар белгілі бір Шығыстық мотивті немесе сюжетті қазақ тұрмысына, салт-дәстүріне, ұлттық болмысына жақындастыра қолданып, өздерінше жырлады, тыңнан жаңалықтар қосты, өз өніміне айналдырды. Мәселен, Софы Сматаевтің «Елім-ай» роман-трилогиясында екі жастың махаббатына күй дәнекер болса, С.Жүнісовтың «Ақан сері» романында Ақан мен Ақтоқтының табысуына ән өнері арқау болады. Мұндай мысалдар қазақ романдарында жетерлік.

Үшіншіден, Шығыс әдебиетінен қабылдаған сюжеттерді жазушылар шығарма жазғанда түпнұсқадан ауытқымауды қадағалап жатпайды. Қайта туындының идеялық мазмұнына сәйкес бейімдеп, түрлендіріп пайдалана береді. Өйткені әлемге танымал болған мұндай сюжеттер көптеген халықтардың таным-түсінігіне сай келетін тұстары аз емес. Сол себепті жазушылар түпнұсқадағы негізгі желіні өзек етіп, оны өздерінің көркемдік-идеялық мақсаттарына сәйкесті өзгертіп пайдаланады. Бұған мысал ретінде Ә.Кекілбаевтің «Аңыздың ақыры» романындағы мұнара туралы аңызды айтуға болады.

Жинақтап айтқанда, әдебиетіміздің мазмұндық, көркемдік жағынан дамуына Шығыс әдебиетінің еткен ықпалы, қосқан үлесі аз болған жоқ. Бұл жайындағы зерттеу жұмыстары жаңаша ізденістермен толығып үздіксіз жалғаса бермек.

Әдебиеттер:

- Ауезов, 1946 – *Ауезов М.О.* Проблемы изучения истории казахской литературы /Труды 1-й сессии АН Каз. ССР. Алма-Ата, 1946. 241 с.
- Қыраубаева, 1997 – *Қыраубаева А.* Қазақ әдебиетінің шығыстық қисса-дастандардың түп-төркіні мен қалыптасуы. Алматы: Санат, 1997. 271 б.
- 南帆, 2008 – 南帆. 文学理论. 北京: 北京大学出版社. 2008 年版. 238 页.
- 罗根泽, 2003 – 罗根泽. 中国文学批评史. 上海书店. 2003 年版. 350 页
- Бердібаев, 1997 – *Бердібаев Р.* Қазақ тарихи романы. Алматы: Санат, 1997. 336 б.
- Муцанов, 2002 – *Муцанов М.* Ақан, Ақтоқты, Жалмұхан хикаяттарының дұрыстығы //Сарыарқа. – Жезқазған, 10.10. 2002.
- Тапанова, 2007 – *Тапанова С.Е.* Қазақ романдарындағы ғашықтық сарын. Астана: Фолиант, 2007. 280 б.
- Қорамсаұлы, 2013 – *Ақан Сері Қорамсаұлы.* Шығармалары. Алматы: ЖІПС Қазақстан баспа үйі, 2013. – 384 б.
- Жүнісов, 1981 – *Жүнісов С.* Ақан сері. Екі томдық шығармалары. Алматы: Жазушы, 1981. Т.1. 368 б.
- Сыдықов, 1988 – *Сыдықов Т.* Қазақ тарихи романының көркемдік тілі. Алматы: Ер-Дәулет, 1988. 164 б.
- Сматаев, 2009 – *Сматаев С.* Елім-ай. Роман-трилогия. Алматы: Алманар, 2009. Т.1. 432 б.
- Фархад-Шырын, 2003 – Фархад-Шырын. Эпос. Ташкент: Фан, 2003. 163 б.
- Рахымжанов, 1997 – *Рахымжанов Т.* Романның көркемдік әлемі. Алматы: Рауан, 1997. 223 б.
- Кекілбаев, 1989 – *Кекілбаев Ә.* Екі томдық таңдамалы шығармалары. Алматы: Жазушы, 1989. Т.1. 400 б.
- Омаров, 2022 – *Омаров Б.Ж.* Қыз көрелік, Айна-тарақ және Тотынама: Үнді сюжеттерімен үндестік // М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Керуен ғылыми журналы. 2022. – № 1 (74 том). – Б. 34. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-02>
- Шоинжанова, Батырханов, 2024 – *Шоинжанова М, Батырханов Б.Ш.* Үнді және қазақ әдебиетіндегі ұлттық қаһарман кейіпкерінің болмысы // Қазақстан шығыстануы ғылыми журналы. 2024. № 4 (4 том). – Б. 306. <https://doi.org/10.63051/kos.2024.4.306>

References:

- Äwezov, 1946 – Äwezov M.O. Problemy izushenia istori kazakskoi literatury [Problems of studying the history of Kazakh literature] // Trudy 1-I sessii AN Kaz. SSR. Alma-Ata, 1946. P 241. (in Rus.)
- Qyrawbaeva, 1997 – Qyrawbaeva A. Qazaq ädebietinyñ şygystyq qısa-dastandardyñ tüp-törkini men qalyptaswy [The origins and formation of oriental epics in Kazakh literature]. Almaty: Sanat, 1997. P 271. (in Kaz.)
- Nan Fan, 2008 – Nan Fan. Un shue li lun [Literary Theory]. Beijing: Beijing da şwe şwban shy, 2008. P 306. (in Chin.)
- Luo Genze, 2003 – Luo Genze. Zhoñ go un shue pi piñ shy [History of Chinese Literary Criticism]. Shanghai: Shanghai shu dian, 2003. P 74. (in Chin.)
- Berdibaev, 1997 – Berdibaev R. Qazaq tariqi romany [Kazakh historical novel]. Almaty: Sanat, 1997. P 336. (in Kaz.)
- Mwşanov, 2002 – Mwşanov M. Aqan, Aqtoqty, Zhalmuqan qıkaıattarynyñ durystygy [The accuracy of the stories of Akan, Aktokty, and Zhalmukhan] // Zhezqazgan: Sararqa, 2002. 10 qaraşa. (in Kaz.)

- Tapanova, 2007 – Tapanova S.E. Qazaq romandaryndagy gaşyqtyq saryn. Astana: Foliant, 2007. P 280. (in Kaz.)
- Qoramsauly, 2013 – Aqan Seri Qoramsauly. Şygarmalary. Almaty: JŞS Qazaqstan baspa üi, 2013. P 384. (in Kaz.)
- Jünisov, 1981 – Jünisov S. Aqan seri, eki tomdyq şyqarmalary. Almaty: Jazwşy, 1981. T.1. P 368. (in Kaz.)
- Sydyqov, 1988 – Sydyqov T. Qazaq tariqı romanynyñ körkemdik tili [The artistic language of the Kazakh historical novel]. Almaty: Er-Däwlet, 1988. P 164. (in Kaz.)
- Smataev, 2009 – Smataev S. Elim-aı [Elim-aı]. Roman-trilogia. Almaty: Almanar, 2009. P 432. (in Kaz.)
- Farqad-Şyryn, 2003 – Farqad-Şyryn. Epos [Epic]. Tşkenit: Fan, 2003. P 163. (in Tash.)
- Raqymjanov, 1997 – Raqymjanov T. Romannyñ körkemdik älemi. Almaty: Rawan, 1997. P 223. (in Kaz.)
- Kekilbaev, 1989 – Kekilbaev Ä. eki tomdyq tañdamaly şyqarmalary. Almaty: Jazwşy, 1989. T.1. P 400. (in Kaz.)
- Omarov, 2022 – Omarov B.Zh. Qyz körelik, Aina-taraq jäne Totynama: Ündi sıwjetterimen ündestik [Qyz korelik, Aina-taraq and Totynama: Commonality with Indian plots] // M.O.Äwezov atyndagy ädebiet jäne öner ınstoty Kerwen jornaly. 2022. № 1 (74 tom). P 34. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-02>
- Şoinjanova, Batyrqanjv, 2024 –Şoinjanova M, Batyrqanjv B.Ş. Ündi jäne qazaq ädebietindegi ulttyq qaharman keiipkeriniñ bolmysy [Personality of the character of the national hero in Indian and Kazakh literature] // Qazaqstan Şygystanw jornaly. 2024. № 4 (12 tom). P 306. <https://doi.org/10.63051/kos.2024.4.306>

Кадыл Т.

*Институт востоковедения Р.Б.Сулейменова, КН МНВО РК, Алматы, Казахстан
E-mail: taldaobekashimhan@gmail.com*

ВОСТОЧНЫЕ МОТИВЫ В КАЗАХСКИХ РОМАНАХ: РОЛЬ МОТИВА ЛЮБВИ В РАСКРЫТИИ ИСТОРИКО-ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Аннотация. В данной исследовательской статье изучаются восточные мотивы, в том числе легендарные сюжеты на тему любви, которые нашли свое отражение в казахских исторических романах. Цель исследования состоит в том, чтобы проанализировать сказочные сюжеты, которые творчески использовались в исторических романах, и изучить их функцию в раскрытии художественной реальности. Для выполнения этой задачи будет всесторонне и глубоко проанализировано использование восточных мотивов в изображении темы любви в романах С.Сматаева «Елім-ай», С.Жүнісова «Ақан сері» и А.Кекілбаева «Аңыздың ақыры». Также будет проведено сравнение образа Шырын из поэмы Низами «Хұсрау и Шырын» с образом Гүлдарайым из романа С.Сматаева. Этот исследовательский проект направлен на анализ того, как мотивы и легенды, пришедшие из восточной литературы, нашли свое отражение в произведениях трех писателей, с акцентом на изображение темы любви. Рассматриваются уникальные подходы и мастерство каждого писателя в передаче этой темы. Для укрепления теоретической основы статьи были использованы научные выводы как отечественных, так и зарубежных ученых, которые непосредственно относятся к теме исследования. Также в ходе исследования были использованы научные методы, такие как сопоставление, анализ, сбор и систематизация, для изучения влияния восточной литературы на казахских писателей, а также для выявления сходства в их произведениях. Новизной исследования является то, что в нем исследуется, как мифологические сюжеты, связанные с темой любви в восточной литературе, адаптируются и изменяются в казахских романах в

соответствии с идеологическими целями писателя. В статье рассматриваются изменения, происходящие в процессе переноса восточных мотивов и кочевых сюжетов из казахского фольклора в письменную литературу. Казахские писатели использовали определенные восточные сюжеты, адаптируя их под казахский быт, обычаи и национальное самосознание, внося в них новые элементы. Эти вопросы в работе обоснованы конкретными фактами, на основе которых выдвинуты научные выводы.

Ключевые слова: Казахский роман, восточные мотивы, легенды, кочевой сюжет, любовные мотивы, художественная правда, роль.

Kadyl T.

R.B. Suleymenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan

E-mail: taldaobekashimhan@gmail.com

EASTERN MOTIVES IN KAZAKH NOVELS: THE ROLE OF THE MOTIVE OF LOVE IN THE REVEALING OF HISTORICAL AND ARTISTIC REALITY

Abstract. This research article examines oriental motifs, including legendary love stories, which are reflected in Kazakh historical novels. The purpose of the study is to analyze fairy tale stories that were creatively used in historical novels and to study their function in revealing artistic reality. To accomplish this task, the use of oriental motifs in depicting the theme of love in the novels of S.Smatayev "Elim-ai", S.Zhunisoov "Akan seri" and A.Kekilbayev "Anyzdyn akir" will be comprehensively and deeply analyzed. A comparison will also be made between the image of Shyryn from Nizami's poem "Khusrau and Shyryn" and the image of Guldarayim from S.Smatayev's novel. This research project aims to analyze how motifs and legends from oriental literature are reflected in the works of three writers, with an emphasis on the depiction of the theme of love. The unique approaches and skills of each writer in conveying this theme are considered. To strengthen the theoretical basis of the article, scientific findings of both domestic and foreign scientists that directly relate to the topic of the study were used. Also, during the study, scientific methods such as comparison, analysis, collection and systematization were used to study the influence of oriental literature on Kazakh writers, as well as to identify similarities in their works. The novelty of the study is that it examines how mythological plots associated with the theme of love in oriental literature are adapted and changed in Kazakh novels in accordance with the ideological goals of the writer. The article examines the changes that occur in the process of transferring oriental motifs and nomadic plots from Kazakh folklore to written literature. Kazakh writers used certain eastern plots, adapting them to Kazakh life, customs and national identity, introducing new elements into them.

Key words: Kazakh novel, oriental motifs, legends, nomadic plot, love motifs, artistic truth, role.

Автор туралы мәлімет

Қадыл Талдаубек, ғылыми қызметкер, PhD, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Қадыл Талдаубек, научный сотрудник, PhD, Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан.

Information about authors:

Taldaubek Kadyl, Researcher, PhD, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan.